द्वादशः पाठः

प्रहेलिकाः

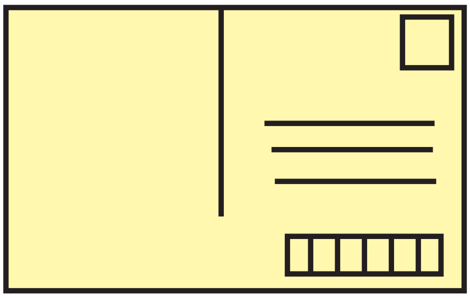

अपदं दूरगामी च, साक्षरं न च पण्डितः।
अमुखं स्फुटवक्ता च, मां जानाति सः पण्डितः॥1॥

अहं पादाभ्यां विना दूरं गच्छामि। अक्षरयुक्तः किन्तु पण्डितः नास्मि। अहं मुखेन विना स्पष्टं वदामि। यः मां जानाति सः पण्डितः।

न तस्यादिः न तस्यान्तः, मध्ये यस्तस्य तिष्ठति।
ममाप्यस्ति तवाप्यस्ति, यदि जानासि तद् वद॥2॥

'न' तस्य आदिः। 'न' तस्य अन्तः। मध्ये 'य' अस्ति। मम अपि अस्ति। तव अपि अस्ति। यदि जानासि तद् वद।

सुप्तोऽपि नेत्रे न निमीलयामि, जलस्य मध्ये निवसामि नित्यम्।
स्वजातिजीवाः मम भोजनानि, वदन्तु मान्याः ! मम नामधेयम्॥3॥

अहं सुप्ते अपि नेत्रे न निमीलयामि। जलस्य मध्ये एव निवसामि। स्वजातिजीवाः मम भोजनानि सन्ति। मान्याः! मम नाम वदन्तु।

तिष्ठामि पादेन बको न पङ्गुः, दाता फलानां न कृतिर्न यत्नः।
मौनेन जीवामि मुनिर्न मूकः, सेव्योऽस्मि कोऽहं नृपतिर्न देवः॥4॥

अहं पादेन तिष्ठामि किन्तु न बकः, न पङ्गुः। अहं फलानां दाता; किन्तु न कृतिः, न यत्नः। मौनेन जीवामि; किन्तु न मुनिः, न मूकः। सेव्यः अस्मि अहं; किन्तु न नृपतिः, न देवः। अहं कः?

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः, त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः।
त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी, जलं च बिभ्रन्न घटो न मेघः॥5॥

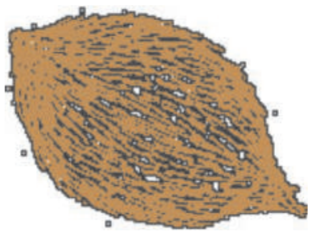

अहं वृक्षाग्रवासी, किन्तु न पक्षिराजः। अहं त्रिनेत्रधारी; किन्तु न शूलपाणिः। अहं त्वग्वस्त्रधारी किन्तु न सिद्धयोगी। जलं बिभ्रन् किन्तु न घटः, न मेघः।

शब्दार्थाः

अपदम् (वि.)	= बिना पैर वाले	दूरयानम् (न.पु.)	= दूर तक जाने वाला वाहन
साक्षरम् (वि.)	= अक्षरयुक्त	अमुखम् (वि.)	= बिना मुखवाले
स्फुटवक्ता	= स्पष्ट बोलने वाला	तस्यादिः	= उसका प्रारम्भ
तस्यान्तः	= उसका अन्त	ममाप्यस्ति	= मेरा भी है
निमीलयामि	= मैं मूँद लेता हूँ	वदन्तु	= कहें
नामधेयम्	= नाम	कृतिः	= रचना
सेव्योऽस्मि	= सेवा योग्य हूँ	वृक्षाग्रवासी	= वृक्ष के ऊपर रहने वाला
पक्षिराजः	= गरुड	विभ्रन्	= धारण करता हुआ
शूलपाणिः (पु.)	= हाथ में शूल रखने वाले शंकर		
त्वक्	= वृक्ष की छाल		
त्वग्वस्त्रधारी	= पेड़ की छाल के वस्त्र को धारण करने वाले		

अभ्यासः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत–

(क) सुप्तोऽपि नेत्रे कः न निमीलयति?

(ख) फलानां दाता कः अस्ति?

(ग) पक्षिराजः कः अस्ति?

2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत–

(क) मूकः कथं जीवति?

(ख) एकेन पादेन कः तिष्ठति ?

(ग) नारिकेलफले कति नेत्राणि भवन्ति?

3. रिक्तस्थानानि पूरयत–

(पण्डितः, मम, मूकः, शूलपाणिः, तस्यादिः)

(क) न .... न तस्यान्तः।

(ख) साक्षरं न च ....।

(ग) त्रिनेत्रधारी न च ....।

(घ) स्वजातिजीवाः .... भोजनानि।

(ङ) मौनेन जीवामि मुनिर्न ....।

4. उचितं मेलनं कुरुत–

	(अ)	(ब)
(क)	वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः	दाता फलानां न कृतिर्न यत्नः।
(ख)	अपदं दूरयानञ्च	जलस्य मध्ये निवसामि नित्यम्।
(ग)	तिष्ठामि पादेन बको न पङ्गुः	त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः।
(घ)	सुप्तोऽपि नेत्रे न निमीलयामि	मध्ये यस्तस्य तिष्ठति।
(ङ)	न तस्यादिः न तस्यान्तः	साक्षरं न च पण्डितः।

5. सन्धिविच्छेदं कुरुत–

(क) तस्यादिः .... + ...

(ख) तस्यान्तः .... + ...

(ग) वृक्षाग्रवासी .... + ...

(घ) ममाप्यस्ति .... + ...

(ङ) तवाप्यस्ति .... + ...

6. समानार्थकपदानां मेलनं कुरुत–

	(अ)	(ब)
(क)	पादाभ्यां	भूपतिः
(ख)	नेत्रे	जलदः
(ग)	नृपतिः	नयने
(घ)	मेघः	चरणाभ्याम्

7. विपरीतार्थकपदानां मेलनं कुरुत–

	(अ)	(ब)
(क)	आदिः	उन्मीलनं
(ख)	तिष्ठामि	वाचालः
(ग)	निमीलनं	गच्छामि
(घ)	मूकः	अन्तः

8. उदाहरणानुगुणम् अन्वयपूर्तिं कुरुत–

न तस्यादिः न तस्यान्तः, मध्ये यस्तस्य तिष्ठति।
ममाप्यस्ति तवाप्यस्ति, यदि जानासि तद् वद।।

अन्वयः- न तस्य आदिः, न तस्य अन्तः, तस्य मध्ये यः तिष्ठति, मम अपि अस्ति, तव अपि अस्ति, यदि जानासि तद् वद।

(क) सुप्तः .... नेत्रे न निमीलयामि, जलस्य .... नित्यं ...., मम .... स्वजातिजीवाः, मान्या! .... नामधेयं ....।

(ख) .... तिष्ठामि बकः न ...., दाता .... न कृतिः .... यत्नः, मौनेन .... मुनिः .... मूकः, सेव्यः .... कः नृपतिः .... देवः।

योग्यताविस्तारः –

- प्रहेलिकाः कण्ठस्थीकुरुत।
- नूतनानां प्रहेलिकानां सङ्कलनं कुरुत।

प्रहेलिका बुद्धिमतां विनोदः।